

ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՎԱՍԵՂԾՄԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԻՐԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ա.Ա.*

Իրավագիտակցությունը մեծ նշանակություն ունի քաղաքացիական հասարակության իրավական կյանքի կատարելագործման և զարգացման գործում: Հատկապես մեծ է դրա դերը իրավական նորմերի ստեղծման և իրացման համար:

Լինելով իրավունքի գաղափարական աղբյուրը՝ իրավագիտակցությունն անմիջականորեն ներգործում է իրավաստեղծման վրա¹ և իր արտահայտությունն է գտնում իրավաբանական ակտերում: Իրավագիտակցության դիրքորոշումներն են պայմանավորում իրավական ակտերի բովանդակությունը և ձևը, իրավական նորմերի կառուցվածքային առանձնահատկությունը:

Իրավական կարևորագույն ակտերի մշակման գործում էական դեր է խաղում ժողովրդի զանգվածային իրավագիտակցությունը, որը դրսևորվում է հասարակական կարծիքում: Իրավակազմավորման գործընթացում, պետության օրենսդրական գործունեության մեջ էական նշանակություն ունեն օրինագծերի կամ կոնկրետ իրավաբանական դրույթների զանգվածային քննարկումները: Ժողովրդի զանգվածային իրավագիտակցությունը հատկապես կարևորվում է հանրաքվեների ժամանակ:

Օրենքները մշակում են մարդիկ. դրանք մտավոր ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք են: Իհարկե, յուրաքանչյուր օրենքում մարմնավորվում են գաղափարներ և մտքեր, որոնք կրում են կոնկրետ անհատական իրավական գաղափարախոսության ազդեցությունը: Այս հիմնախնդրի մասին դատողություններ անելիս չպետք է մոռանալ Հեգելի դիտար-

* ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ, amalia77harutunyan@yahoo.com, հոդվածի ընդունման օրը՝ 25.10.2018, տպագրության է երաշխավորել գիտական ղեկավար, իրավագիտության դոկտոր Գ. Սաֆարյանը:

¹ Իրավաստեղծ գործունեության մասին մանրամասն տե՛ս **Սաֆարյան Գ.**, Իրավաստեղծ գործունեության և օրենսդրության զարգացման հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում (պատմատեսական վերլուծություն), Ե., 2004, էջ 69-70:

կումը. «Օրենքները կարող են երևան գալ միայն հասարակության բավականաչափ զարգացած կյանքի, հասարակության մեջ զարգացած բազմատեսակ պահանջմունքների և համապատասխան բավարարման պայմաններում: Քանի որ օրենքի հետ ներքնապես կապված են գիտելիքը և միտքը, դրա երևան գալու համար անհրաժեշտ է նաև մշակութային զարգացման և կրթվածության որոշակի մակարդակ, որպեսզի այն չմնա միայն զգայականում, այլ կարողանա օգտվել համընդհանուր մակարդակից»²:

Այսպիսով, տնտեսական, գաղափարական և այլ հարաբերությունները մինչև օրենքում իրենց արտացոլումը գտնելը պետք է տեղ գտնեն օրենսդիր մարմինը կազմող մարդկանց գիտակցության մեջ: Ընդհանրացնելով մի շարք գիտնական-իրավաբանների կարծիքը խնդրո առարկա հիմնահարցի մասին՝ Վ.Ն. Խրոպանյուկը գրում է. «Չէ՞ որ իրավական նորմերը ձևավորվում են իրավաստեղծ մարմինների գիտակցական-կամային գործունեության ընթացքում իրավական նորմերի որակը, դրանց համապատասխանությունը հասարակության զարգացման պահանջներին, անքակտելիորեն կապված են իրավական պատկերացումների, իրավական նորմեր ստեղծողների իրավագիտակցության մակարդակի հետ»³: Իրավագիտակցությունը կարող է լիարժեք կատարել իր դերը իրավաստեղծ գործընթացում, միայն օբյեկտիվ իրականության գիտական վերլուծության և դրա շնորհիվ ձևավորված իրավական դատողությունների և բանաձևերի միջոցով: Այդ իսկ պատճառով, իրավական գաղափարախոսության առաջին գործառույթը իմացաբանական է (ճանաչողական): Այդ գործառույթը տարածվում է սոցիալական երևույթների և գործընթացների լայն շրջանակի վրա: Դրանք ամենից առաջ հասարակական զարգացման օրինաչափություններն ու միտումները, հասարակական պահանջմունքները, անհատական և հանրային շահերն են: Դա, անշուշտ, չի նշանակում, թե յուրաքանչյուր նոր նորմատիվ-իրավական ակտ գրելիս պետք է հետազոտել հասարակության զարգացման բոլոր օրինաչափություններն ու միտումները: Խոսքը միայն հասարակական այն երևույթների և գործընթացների խորքային ու համակողմանի վերլուծության մասին է, որոնք ենթակա են իրա-

² **Нерсисянц В.С.** Философия права Гегеля, М., 1998, с. 47-48.

³ **Хропанюк В.Н.** Теория государства и права. 2-е издание, дополненное, исправленное. Под ред. проф. Стрекозова В.Г., М., 1995, с. 205.

վական կարգավորման, կամ որոնց վրա կարող են ուղղակի ազդեցություն ունենալ նոր ընդունվող նորմատիվ-իրավական ակտերը:

Սակայն առանց հասարակական երևույթների և գործընթացների պատշաճ գնահատման, դրանց դրական (հասարակական առաջընթացին նպաստող) և բացասական (հասարակության զարգացումը խոչընդոտող կամ կասեցնող) կողմերի վերլուծության անհիմաստ և արժեզրկված է դառնում իրավաստեղծ գործունեությունը: Այսինքն, իրավաստեղծ գործընթացում իրավական գաղափարախոսությունը կատարում է նաև արժեքային (գնահատման) գործառույթ:

Իրավական գաղափարախոսության իմացաբանական և գնահատման գործառույթները ներառվում են իրավական գաղափարախոսության մտավոր կողմի մեջ: Այն հանգամանքը, որ իրավակազմավորման և իրավաստեղծ գործունեության ընթացքում իրավական գաղափարախոսության մտավոր-ճանաչողական գործառույթն ինքնանպատակ չէ և ունի կիրառական հատուկ նպատակ՝ ստեղծել իրական՝ արդյունավետ գործող նորմատիվ-իրավական ակտեր, ինքնաբերաբար ենթադրում է նաև իրավական գաղափարախոսության ակտիվ կողմը, որն արտահայտվում է նրա կամային գործունեությամբ:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ իրավական գաղափարախոսությունն առանց գործուն-կամային տարրերի չի կարող գոյություն ունենալ: «Իրավունքը ոչ միայն իրավական գաղափարախոսության մտավոր բովանդակության օբյեկտիվացման, այլ նաև դրա ակտիվ-կամային գործառույթի» արդյունք է⁴:

Իրավական գաղափարախոսության մտավոր և կամային գործառույթների իրականացումը նույնպես ընթանում է փոխկապակցվածության ու փոխազդեցության ձևով, որտեղ առաջնայինը մտավոր տարրն է, քանի որ կամային գործունեությունը պայմանավորված է մտավոր տարրերի ծավալով ու բովանդակությամբ:

Սակայն իրավաստեղծման գործընթացում կարևորվում են իրավագիտակցության ոչ միայն իրավական-գաղափարախոսական ենթահամակարգերը, այլ նաև իրավական հոգեբանությունը, որը սերտորեն առնչվում է իրավական գաղափարախոսության մտավոր և կամային գործառույթների հետ:

⁴ Тихомиров Ю.А. Право: прогнозы и риски, М., 2015, с. 33-34.

Իրավագիտակցությունը իրավական նորմերի ճշգրիտ և լիարժեք կենսագործման կարևորագույն ու անհրաժեշտ պայման է: Իրավունքի նորմերի պահանջներն ուղղված են անմիջականորեն մարդկանց: Այդ պահանջները նույնպես իրականացվում են նրանց գիտակցական-կամային գործունեության միջոցով: Որքան բարձր է պետության քաղաքացիների իրավագիտակցությունը, այնքան ճշգրտորեն են կենսագործվում իրավական նորմի կարգադրագրերը: Իրավագիտակցության զարգացումն ապահովում է իրավական պահանջների կամավոր, խորապես գիտակցված կենսագործում, դրանց ճշգրիտ և խելամիտ ըմբռնում: Մարդկանց մեջ այն առաջ է բերում անհանդուրժողականության զգացում իրավակարգը խախտողների նկատմամբ:

Իրավագիտակցության դերն իրավունքի իրացման գործում նույնպես հսկայական է և վերաբերում է մարդկանց վարքագծին, որը կարող է լինել ինչպես իրավաչափ, այնպես էլ ոչ իրավաչափ: Քաղաքացիների մասնակցությունը իրավունքի իրացման գործում մեկ անգամ ևս ապացուցում է վշտակցության և գործունեության անխզելի կապը⁵: Հաշվի առնելով իրավագիտակցության դերն ու նշանակությունը հասարակական կյանքում՝ անհրաժեշտ է այն զարգացնել և ամրապնդել:

Անհատների, խմբերի իրավագիտակցությունը կարևոր կարգավորիչ դեր ունի իրավական բնագավառում: Այն ուղղորդում և կարգավորում է անձի վարքագիծը՝ հիմնված իրականության ճանաչման և օբյեկտիվ գնահատման վրա, որը ներառում է քաղաքացիական հասարակությունում գործող իրավական նորմերի համակարգը և արժեքները: Իրավաբանական գրականության մեջ առկա են մի շարք առաջարկություններ, որոնց նպատակն է նոր օրենքներ ընդունելը կամ գործող օրենսդրությունը փոփոխելը: Իհարկե, նման առաջարկությունները պետք է ոչ միայն գիտականորեն հիմնավորված լինեն, այլև բխեն հասարակական զարգացման օբյեկտիվ անհրաժեշտությունից:

Իրավագիտակցության դերը կարևոր է նաև իրավաբանական գործերի քննության և իրավական նորմերի հիման վրա իրավական որոշում-

⁵ **Гойман В.И.** Механизм обеспечения реализации закона в современных условиях (Советское государство и право, 1991, N 12, с. 5-6); **Решетов Ю.С.** Реализация норм права, Казань, 1989.

ներ կայացնելու հարցում⁶: Այստեղ գործում է մասնագիտական իրավագիտակցությունը, որը փաստական հանգամանքների և իրավաբանական նորմերի բովանդակության ճանաչման սոցիալ-հոգեբանական կողմն է՝ որոշման ընդունման բաղկացուցիչ մասը:

Գործի հանգամանալից, բազմակողմանի հետազոտությունը, օրինականության պահանջների խորը իմացությունը թույլ են տալիս որոշել հակաիրավական արարքի հասարակական վտանգավորությունը, շարժառիթները, որոնցով ղեկավարվել է հանցագործը, կատարել իրավական ճիշտ որակում և կայացնել հիմնավորված, արդարացի, օրինական վճիռ՝ վճռական պայքար տանելով իրավախախտումներն արմատախիլ անելու համար:

Բնակչության իրավագիտակցության բարձր մակարդակն իրավական նորմի ճիշտ իրացման անփոխարինելի պայմանն է, պարտականությունների հստակ կատարման և իրավունքների իրավաչափ օգտագործման երաշխիքը: Իրավունքի կիրարկման գործընթացում առկա է իրացման երկու գործոն: **Առաջինը** պետական հարկադրանքի սպառնալիքն է, իսկ **երկրորդը**՝ իրավագիտակցության բարձր մակարդակը: Անհատի իրավագիտակցության ցածր մակարդակը կարող է հանգեցնել ոչ իրավաչափ գործողությունների կատարման, և, ընդհակառակը, անհատական իրավագիտակցության բարձր մակարդակը խթան, իրավական շարժառիթ է ծառայում իրավաչափ վարքագծի համար: Այստեղից էլ՝ իրավական դաստիարակության կարևորությունը: Ջարգացած իրավագիտակցությունն ապահովում է իրավական պահանջների կամավոր, գիտակցված իրականացում, դրանց ճշմարտացիության և բանական լինելու ըմբռնում:

Իրավագիտակցության և իրավունքի փոխգործակցության արդյունքը նաև իրավունքի ազդեցությունն է ժողովրդի իրավագիտակցության ձևավորման և զարգացման վրա: Իրավունքն օժտված է դաստիարակչական ուժեղ ունակությամբ: Իրավական նորմերը ներգործում են քաղաքացիների գիտակցության զարգացման, հիմնավորված և արդարացի դատողությունների, իրավական պահանջների պատկերացումների, իրավական հարաբերությունների, սուբյեկտիվ իրավունքների և պարտականությունների, պատասխանատվության ձևավորման վրա: Իրավունքի գործուն դերը

⁶ **Кудрявцев В.Н.** О правопонимании и законности (Государство и право, 1994, N 3, с. 5-6).

զգալի է անհատական և զանգվածային, բարոյական և քաղաքական գիտակցության վրա: Նշենք, որ իրավական ակտերը պարտադիր նշանակություն են տալիս այն իրավական հայացքներին, որոնք առաջացել են հասարակության գիտակցության մեջ, սակայն դեռ գերիշխող չեն դարձել նրանում: Արտացոլվելով պետական իրավական ակտում՝ դրանք դառնում են պետական կամքի արտահայտություն, ինչն էլ խթանում է դրանց ակտիվ դերը իրավագիտակցության զարգացման մեջ: Իրավական նորմերը նպաստում են իրավագիտակցության բովանդակության հարստացմանը և կոնկրետացմանը, քանի որ մեքենայաբար չեն արտացոլում այս կամ այն իրավական հայացքը, այլ կոնկրետացնում են այն՝ որոշելով ոչ միայն ընդհանուրի, այլ նաև իրավաբանական փաստի յուրօրինակ հարաբերակցությունը, իրավահարաբերությունների կողմերի իրավաչափ կամ ոչ իրավաչափ վարքագծի տարբերակները: Այդպիսով, իրավական ակտերն ընդունակ են ընդլայնելու իրավագիտակցության բովանդակությունը⁷:

Այսպիսով, իրավագիտակցությունը ակտիվ ներգործություն ունի պետության և հասարակության մեջ առկա կենսական գործընթացների ամբողջ բազմազանության կարգավորման վրա, նպաստում է քաղաքացիների, բոլոր սոցիալական խմբերի միավորմանը, հասարակության մեջ կարգուկանոնի ապահովմանը և ամրապնդմանը: Հասարակության առողջ իրավագիտակցությունը, քաղաքացիների հարգանքը օրենքի նկատմամբ պետության հենքն են, քաղաքական և իրավական համակարգերի արդյունավետ գործողությունների հիմքը:

Զարգացած զանգվածային իրավագիտակցությունը, առանձին քաղաքացիների հասուն իրավագիտակցությունը և ակտիվությունը, լինելով իրավունքի գերագույն հիմքը քաղաքակիրթ հասարակության մեջ, իրավական պետության հենքն են: Քաղաքացիների իրավագիտակցության դաստիարակությունն իրավախախտումների կանխման, դրանց դեմ պայքարի անհրաժեշտ բաղկացուցիչ մասն է:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ կարող ենք ասել, որ *իրավագիտակցությունը*՝

1. գոյություն ունի իրավունքի բոլոր՝ իրավակազմավորման, իրավաստեղծման, իրավակիրառման և իրավապահպանման գործընթացներում,

⁷ Лукашева Е.А. Право, мораль, личность, М., 1986.

2. օրինականությունն ապահովելու և իրավակարգը ամրապնդելու արդյունավետ եղանակ է,

3. արդյունավետ արդարադատության նախապայմանն է,

4. իրավական քաղաքականության ու իրավական դոկտրինի մշակման անհրաժեշտ գործիքակազմն է:

ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՎԱՍՏԵՂԾՄԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԻՐԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ա.Ա.

Ամփոփում

Իրավագիտակցությունը, լինելով իրավունքի գաղափարական աղբյուրը, անմիջականորեն ներգործում է իրավաստեղծման վրա, իր արտահայտությունն է գտնում իրավաբանական ակտերում: Իրավագիտակցության դիրքորոշումներն են պայմանավորում իրավական ակտերի բովանդակությունը և ձևը, իրավական նորմերի կառուցվածքային առանձնահատկությունը:

Կարևորագույն իրավական ակտերի մշակման գործում մեծ դեր է խաղում ժողովրդի զանգվածային իրավագիտակցությունը, որն արտացոլվում է հասարակական կարծիքում: Իրավակազմավորման գործընթացում, պետության օրենսդրական գործունեության մեջ էական նշանակություն ունեն օրինագծերի կամ կոնկրետ իրավաբանական դրույթների զանգվածային քննարկումները: Ժողովրդի զանգվածային իրավագիտակցությունը հատկապես կարևորվում է հանրաքվեների ժամանակ:

Զարգացած զանգվածային իրավագիտակցությունը, առանձին քաղաքացիների հասուն իրավագիտակցությունը և ակտիվությունը կազմում են իրավունքի գերագույն հիմքը քաղաքակիրթ հասարակության մեջ, իրավական պետության հենքը: Քաղաքացիների իրավագիտակցության դաստիարակությունն իրավախախտումների կանխման, դրանց դեմ պայքարի անհրաժեշտ բաղկացուցիչ մասն է:

Բանալի բառեր՝ իրավագիտակցություն, իրավաստեղծում, իրավա-իրացում, իրավաբանական գործերի քննություն, իրավական նորմեր, իրավական պետություն:

ПРАВОСОЗНАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ПРАВОТВОРЧЕСТВА И ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ

АРУТЮНЯН А.А.

Резюме

Правосознание, являясь непосредственным идеологическим источником права, непосредственно влияет на правотворчество и находит свое выражение в юридических актах. Позиции правосознания определяют содержание и вид правовых актов, а также конструктивные особенности.

В вопросах разработки важнейших правовых актов главную роль играет массовое правосознание народа, которое выявляется в общественном мнении. В процессе правосознания в государственной законодательной деятельности существенное значение имеют массовые обсуждения законопроектов или конкретных юридических положений. Массовое правосознание народа особенно важно во время референдумов.

Развитое массовое правосознание, зрелое правосознание и активность отдельных граждан является основой права и правового государства в цивилизованном обществе. Воспитание правосознания граждан является необходимым компонентом предотвращения и борьбы с правовыми нарушениями, из которых можно сделать вывод.

Ключевые слова – правосознание, правотворческий, правоприменение, рассмотрение юридических дел, правовые акты, правовое государство.

LEGAL AWARENESS IN CONTEXT OF LAWMAKING AND LAW-REALIZATION

A. HARUTYUNYAN

Abstract

The legal awareness, being a direct ideological source of law, directly affects lawmaking, the legal awareness finds its expression in legal acts. Legal awareness positions cause the content and form of legal acts and the structural features of legal norms.

The massive legal awareness of the people plays an important role in elaborating the most important legal acts, which is reflected in public opinion. In the process of law-formation, mass discussions of draft laws or specific legal provisions are essential in the legislative activities of the state. The mass legal awareness of the people is especially important during referendums.

The developed mass legal awareness, mature jurisprudence and activity of individual citizens are the supreme basis of law in a civilized society, as well as the basis of the jural state. The education of citizens' legal awareness is a necessary part of the prevention of offenses and the fight against or control of offenses from which could be correspondingly concluded.

Key words – legal awareness, lawmaking, law-realization, consideration of legal cases, legal acts, legal state.